

พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ

ใน

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์

พระบรมราชินีนาถ

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เป็นพระธิดาองค์ใหญ่ของ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ (ม.จ. นักขัตตรมงคล กิติยากร) พระนัดดาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ ม.ล. บัว กิติยากร ได้รับพระราชทานพระนามว่า “สิริกิติ์” จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพที่บ้าน พลเอก เจ้าพระยาวงศา-นุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สหάν สนธิวงศ์) บิดา ม.ล. บัว ถนนพระรามหก จังหวัดพระนคร ในวันที่ศุกร์ที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ม.จ. นักขัตตรมงคล มีโอรสธิดา ดังนี้

๑. ม.ร.ว. กัลยาณกิติ์ กิติยากร
๒. ม.ร.ว. อุดุลกิติ์ กิติยากร
๓. ม.ร.ว. สิริกิติ์ กิติยากร
๔. ม.ร.ว. บุษบา กิติยากร

ในเวลาที่ ม.ร.ว. สิริกิติ์กำเนิดนั้น พระบิดา ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเสนาธิการกองทัพบก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มียศเป็น พันเอก หม่อมเจ้านักขัตตรมงคล กิติยากร เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ประเทศเป็นระบอบประชาธิปไตย ในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ม.จ. นักขัตตรมงคลทรง ออกจากราชการทหาร โดยรัฐบาลแต่งตั้งให้ไป เป็นเสนาธิการเอกสถานทูตไทยประจำกรุง วอชิงตัน สหรัฐอเมริกา ส่วน ม.ล. บัว ยังคงอยู่ในประเทศไทย จนกระทั่งให้กำเนิด ม.ร.ว. สิริกิติ์ แล้ว จึงได้เดินทางตามไปภายหลัง มอบให้ ม.ร.ว. สิริกิติ์อยู่ในความดูแลของเจ้าพระยา วงศานุประพัทธ์และท้าววนิดาพิจาริณี ผู้เป็นบิดา มารดาของ ม.ล. บัว

ม.ร.ว. สิริกิติ์เติบโตขึ้นในระยะเวลาที่มี เหตุการณ์ผันผวนทางการเมือง ต้องอยู่ห่างไกล จากพระบิดามารดา บางคราวต้องระหกระเหิน ไปตามต่างจังหวัดกับพระบรมวงศานุวงศ์ โดย ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปสงขลา ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ ม.จ. ทูังอัปสรลามา

หม่อมหลวง บัว กิติยากร, พ.ศ. ๒๕๐๔, สีน้ำมันบนผ้าใบ, ๓๕.๕ x ๒๓.๕ ซม., ฉงพระนามย่อ ภอ. ๒-๐๔
M.L. Bua Kitiyakara, 1961, Oil on canvas, 35.5 x 23.5 cm.

กิติยากร พระมารดา ม.จ. นักขัตตรมงคล ได้ทรง
รับพระนัดดาไปด้วย ม.ร.ว. สิริกิติ์กลับมาอยู่รวม
พร้อมหน้ากันทั้งครอบครัวเมื่อ ม.จ. นักขัตตรมงคล
ทรงลาออกจากราชการกลับประเทศไทยใน พ.ศ.
๒๔๗๗ ตอนนั้น ม.ร.ว. สิริกิติ์อายุได้ประมาณ
๒ ปี ๖ เดือน

เริ่มการศึกษาชั้นอนุบาลที่โรงเรียนราชินี
(ปากคลองตลาด) เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพา
ลูกหลานมาถึงประเทศไทย จังหวัดพระนครถูก
โจมตีทางอากาศบ่อยๆ ทำให้การคมนาคมขาด
ความสะดวกและปลอดภัย ม.ร.ว. สิริกิติ์จึงต้อง

ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนเซนต์ฟรังซิสซาเวียร์
คอนแวนต์ ในชั้นประถมและมัธยม เพราะอยู่
ใกล้บ้าน ตอนนี้ได้เริ่มเรียนเปียโนด้วย

เมื่อสงครามสงบ รัฐบาลซึ่งมี พ.ต. ควง
อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ทูลขอให้ ม.จ.
นักขัตตรมงคลออกไปเป็นอัครราชทูตประจำ
ราชสำนักเซนต์เยรม์ ประเทศอังกฤษในกลาง
พ.ศ. ๒๔๘๙ ม.จ. นักขัตตรมงคล ได้ทรงพา
โอรสธิดาทั้งหมดไปด้วย ขณะนั้น ม.ร.ว. สิริกิติ์
อายุได้ ๑๓ ปี จบชั้นมัธยมปีที่ ๓ ของโรงเรียน
เซนต์ฟรังซ์ แล้ว

ระหว่างที่อยู่ประเทศอังกฤษ ม.ร.ว. สิริกิติ์ เรียนเปียโนควบไปกับการเรียนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสกับครูพิเศษ แต่อยู่ที่อังกฤษได้ไม่นาน ม.จ. นักขัตตรมงคลถูกย้ายไปเป็นราชทูตที่ประเทศเดนมาร์ก และต่อไปที่ประเทศฝรั่งเศส ระยะนี้ ม.ร.ว. สิริกิติ์คงเรียนเปียโนอย่างขะมักเขม้นเพื่อเตรียมสอบเข้าวิทยาลัยการดนตรีที่มีชื่อเสียงของกรุงปารีส

ใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ขณะที่อยู่ในปารีส ม.จ. นักขัตตรมงคลและครอบครัวได้รับเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งโปรดเสด็จไปปารีสเพื่อทอดพระเนตรโรงงานทำรถยนต์อยู่เนื่อง ๆ จนเป็นที่คุ้นเคยต่อเบื้องพระยุคลบาท และต้องพระราชอัธยาศัย ฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอุปัชฌาย์ที่สวนหลวงพระนคร ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เสด็จเข้ารักษาพระองค์ในสถานพยาบาล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.ล. บัณฑิตยการ ซึ่งอยู่ในกรุงลอนดอน พายิต่างสอง คือ ม.ร.ว. สิริกิติ์ และ ม.ร.ว. นุชบา เข้าเฝ้าฯ เเยียมพระอาการเป็นประจำ จากนั้น สมเด็จพระราชชนนีได้ทรงขอให้ ม.ร.ว. สิริกิติ์ อดุศึกษาในโรงเรียนประจำที่มีชื่อเสียงของสวิสที่เมืองโลซาน

ต่อมาอีก ๑ ปี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.จ. นักขัตตรมงคลและครอบครัวมาเฝ้าฯ แล้วสมเด็จพระราชชนนีได้รับสั่งขอ ม.ร.ว. สิริกิติ์ ต่อ ม.จ. นักขัตตรมงคล ในวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๒ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหมั้น ม.ร.ว. สิริกิติ์ เป็นพิธีภายในอย่างเงียบ ๆ แล้วทรงให้ศึกษาต่อไป จนเสด็จนิวัตพระนคร จึงโปรดฯ ให้ตามเสด็จกลับมาถวายพระเพลิงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลด้วยในเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๓

วันที่ ๒๘ เมษายน ได้มีพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ณ วิังสระปทุม โปรดฯ ให้ประกาศ

สถาปนา ม.ร.ว. สิริกิติ์เป็นสมเด็จพระราชินี และทรงรับน้ำพระพุทธรูปมณี เทพมณีจากสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

วันที่ ๕ พฤษภาคม เป็นวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับเฉลิมพระบรมนามาภิไธยว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” และทรงสถาปนาเฉลิมพระยศสมเด็จพระราชินี เป็นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๙๓ ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จกลับไปประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์อีก จนสมเด็จพระบรมราชินีมีพระประสูติกาลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา เมื่อทรงเจริญพระชันษาได้ ๓ เดือน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จนิวัตประเทศไทย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าชีราลทรง ณ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุภา และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ได้ประสูติ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ตามลำดับ

ปลาย พ.ศ. ๒๔๙๔ สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าเสด็จสวรรคตลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชินี ทรงดำรงตำแหน่งสถานายิกาสภาภาษาไทยแทน เมื่อวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ได้ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจด้านนี้อย่างเต็มที่ กิจการของสภาภาษาไทยเจริญก้าวหน้า ได้รับความร่วมมือจากต่างประเทศและจากประชาชนไทยทุกชั้นเป็นอย่างดี ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการบริหารโลหิต

ในปีนี้เอง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกทรงพระผนวชตามโบราณราชประเพณี ได้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งสมเด็จพระบรมราชินี เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งต่อมาทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถ นับว่าเป็นพระองค์ที่ ๒ รองจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

บรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทรงปฏิบัติ
 ราชการแทนพระองค์เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปยุโรป

หลังจากเสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมราษฎรทุกภาค
 ทั่วประเทศไทยแล้ว สองพระองค์ก็ทรงรับคำเชิญ
 ของมิตรประเทศไปเยือนเป็นการเสริมสร้าง
 สัมพันธไมตรีระหว่างประเทศให้โลกรู้จักประเทศไทยดีขึ้น โอกาสนี้สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้
 ทรงเตรียมฉลองพระองค์ตัดเย็บด้วยผ้าไหมไทย
 ทั้งแบบสากลและแบบไทย เพื่อใช้ให้ถูกโอกาส
 ในต่างประเทศ ทำให้ผ้าไหมไทยเป็นที่รู้จักแพร่
 หลายในโลก เกิดความนิยมขึ้นอย่างมาก ทั้งแบบ
 เสื้อไทยต่าง ๆ ก็ได้รับการยกย่องเป็นชุดไทยพระ
 ราชินิยมหรือเครื่องแต่งกายประจำชาติเรื่อยมา
 จนปัจจุบันนี้

สถานการณ์และความมั่นคงของประเทศ
 เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและ
 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถสน
 พระทัยและห่วงใยมาก ในฐานะที่ทรงเป็นประมุข
 ของประชาชนชาวไทย พระองค์ได้ทรงปฏิบัติ
 พระราชกรณียกิจทุกวิถีทางที่จะช่วยทุ่นบำรุง
 และปกป้องรักษาประเทศชาติ ทั้งทางด้านกำลังใจ
 เป็นขวัญแก่ทหาร ตำรวจ ข้าราชการพลเรือน
 ราษฎรอาสาสมัคร และทางด้านกำลังทรัพย์
 กำลังพระวรกาย จนพระเกียรติคุณด้านนี้เป็นที่
 ประจักษ์ชัด ทางราชการทหารได้ขอพระราชทาน
 พระยศถวายแต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรง
 เป็นพันเอกผู้บังคับการพิเศษ กรมทหารราบที่ ๒๑
 รักษาพระองค์ และนายทหารพิเศษของกรม
 ทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ จากนั้น
 ก็ได้ขอพระราชทานพระยศถวายเพิ่มขึ้น จนถึง
 พระยศ พลเอก พลเรือเอก และพลอากาศเอก
 ใน พ.ศ. ๒๕๓๐ ยิ่งกว่านั้น เนื่องจากทรงห่วงใย
 ไปถึงทหาร ตำรวจ ราษฎรอาสาสมัครทั้งหลายที่
 ต้องประสบเคราะห์ภัยจากการป้องกันประเทศ

ชาติ จึงทรงพระราชดำริจะหาทางช่วยเหลือ
 ดังนั้น ในวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๑๘ อันเป็น
 วันคล้ายวันพระราชสมภพในสมเด็จพระเทพรัตน-
 ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระบรม-
 ราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ
 ราชทานเลี้ยงทหาร และตำรวจพิการ จาก
 โรงพยาบาลต่าง ๆ ณ ศาลาศิวลาสัย ในโอกาสนี้
 ได้ทรงริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสหายใจไทย ในพระบรม-
 ราชูปถัมภ์ขึ้น โดยทรงมอบหมายให้สมเด็จพระ
 เทพรัตนาธิราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เป็น
 ประธานมูลนิธิ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้
 พระราชทานเงินส่วนพระองค์จำนวนหนึ่งเป็นทุน
 เริ่มแรก และได้มีผู้มีจิตศรัทธาอุทิศเกล้าฯ ถวาย
 เงินสมทบโดยเสด็จพระราชกุศลอีกเป็นจำนวนมาก
 มูลนิธินี้มีวัตถุประสงค์ในการช่วยเหลือทหาร
 ตำรวจ พลเรือน ตลอดจนอาสาสมัครที่บาดเจ็บ
 ทุพพลภาพ หรือเสียชีวิต จากการปฏิบัติหน้าที่
 เพื่อป้องกันประเทศชาติ โดยให้ความช่วยเหลือ
 ทางด้านการเงิน หรือส่งเสริมอาชีพแก่ครอบครัว
 หรือตัวผู้ประสบเคราะห์ภัยนั้น เพื่อให้เขาเหล่านั้น
 ตระหนักว่า แม้จะพิการหรือเสียชีวิต เขาหรือ
 ครอบครัวของเขาก็มิได้ถูกทอดทิ้ง ซึ่งสมเด็จพระ
 เทพรัตนาธิราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีก็
 ทรงปฏิบัติงานในตำแหน่งประธานมูลนิธิฯ ถวาย
 ได้อย่างเข้มแข็งยิ่ง

สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงบำเพ็ญพระ
 ราชกุศลด้านการสังคมสงเคราะห์ตลอดเวลา
 พระองค์โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ไปทุกหนทุกแห่งไม่จำเป็นต้องถิ่นทุรกันดาร
 เพียงใด ทำให้ทรงทราบถึงทุกข์สุขปัญหาต่าง ๆ
 ของราษฎร และวินิจฉัยการแก้ไข ได้ทรงบำเพ็ญ
 พระราชภารกิจนี้อย่างกว้างขวาง ทรงช่วยเหลือ
 ราษฎรที่เจ็บไข้ พระราชทานพระบรมราชานุ-
 เคราะห์ ในการรักษาพยาบาลแก่ราษฎรเป็น
 จำนวนปีละหลายพันคน โดยทรงใช้จ่ายจาก

ภาพถ่ายนิทรรศการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ มีพระราชเสาวนีย์ให้
นางสนองพระโอษฐ์ และเจ้าหน้าที่กองราช-
เลขาในการในพระองค์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ตลอดจนอาสาสมัครที่มาร่วมปฏิบัติงานถวาย
ช่วยกันดูแลราษฎรที่เจ็บป่วยนี้้อย่างใกล้ชิด และ
ให้ปฏิบัติต่อราษฎรที่ป่วยไข้เสมือนญาติ ทรง

ติดตามผลการรักษาของผู้ป่วย ทั้งยังพระราช-
ทานพระมหากรุณาไปถึงครอบครัวของผู้ป่วย
ประดุจเป็นญาติอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังทรง
พระกรุณาช่วยเหลือด้านการศึกษาแก่ราษฎรที่มี
บุตรมากและยากจน ซึ่งทรงพบทั่วไปในพระ
ราชอาณาจักร ทรงห่วงใยราษฎรตามชนบทที่ขาด

การศึกษาเป็นอย่างมาก และทรงมุ่งหวังจะให้
ราษฎรไทยเป็นประชากรที่มีคุณภาพ ทั้งตนเอง
ได้ ตลอดจนไม่ถูกหลอกลวงโดยผู้ที่มีหวังเอา
เอาเปรียบผู้มีการศึกษาน้อย ดังนั้น เมื่อได้มี
พระราชปฏิสันถารกับราษฎรและทรงทราบว่า
ครอบครัวใดมีบุตรที่ยังอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน
แต่ครอบครัวนั้นไม่สามารถส่งเสียให้บุตรศึกษา
ต่อจากภาคบังคับได้ ก็จะมีพระราชทานทุนการ
ศึกษาแก่บุตรของครอบครัวนั้น ๑ คน โดย
พิจารณาเด็กที่มีความสามารถพอจะศึกษาให้จบ
อย่างน้อยหลักสูตรใดหลักสูตรหนึ่งเป็นเกณฑ์
เพื่อจะได้กลับมาเป็นที่พึ่งของครอบครัวในการทำ
มาหาเลี้ยงชีพ และส่งเสียให้สมาชิกในครอบครัว
รายอื่นๆ ได้รับความศึกษาต่อไป ซึ่งพระองค์ได้
พระราชทานทุนการศึกษาแก่เด็กเหล่านี้แล้วเป็น
จำนวนหลายพันรายทั่วประเทศ

นอกจากจะพระราชทานทุนการศึกษาแก่
เด็กวัยเรียนแล้ว ยังมีพระราชประสงค์จะพระ
ราชทานการศึกษาทั่วไป รวมทั้งพื้นฐานความรู้
ทางด้านอนามัยและการปฐมพยาบาลแก่ชาวบ้าน
ด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้าง
ห้องสมุดออกเนกประสงค์ขึ้น พระราชทานชื่อว่า
“ศาลารวมใจ” ศาลารวมใจส่วนหนึ่งจัดเป็น
ห้องสมุด มีหนังสือประเภทต่างๆ เช่น คู่มือการ
เกษตร ความรู้ทั่วไป และนวนิยาย มีภาพติดผนัง
และสมุดภาพเกี่ยวกับเมืองไทยประกอบคำอธิบาย
ง่ายๆ เพื่อให้ราษฎรรู้จักเมืองไทย ทราบความ
เป็นไปของบ้านเมืองในปัจจุบัน รวมทั้งเสริมสร้าง
ความรักชาติ ความสามัคคี และความภูมิใจใน
ความเป็นไทย อีกส่วนหนึ่งจัดเป็นห้องปฐม
พยาบาล มียาพระราชทาน และทรงคัดเลือกชาว
บ้านไปอบรมการปฐมพยาบาล แล้วให้กลับมาทำ
หน้าที่เป็นผู้ดูแลศาลารวมใจ

ศาลารวมใจส่วนใหญ่สร้างใกล้วัดหรือในวัด
ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้วัดเป็นศูนย์กลางของ

หมู่บ้าน และเป็นที่พักทางจิตใจของประชาชน
วัดกับศาลารวมใจจะได้เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน
เป็นการสร้างความผูกพันระหว่างชาวบ้านกับพระ
ศาสนา

ศาลารวมใจแห่งแรกคือศาลารวมใจฟ้าว
ตำบลเขื่อนผาก อำเภอฟ้าว จังหวัดเชียงใหม่
แต่สร้างเสร็จเป็นแห่งที่สามต่อจากศาลารวมใจ
บ้านกาด ตำบลบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง จังหวัด
เชียงใหม่ และศาลารวมใจบ้านขุนคง ตำบลขุนคง
อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ พระราชทานแก่
ประชาชนเมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ซึ่ง
ต่อจากนั้นก็มีการรวมใจเพิ่มขึ้นในหมู่บ้านและ
จังหวัดอื่นๆ เป็นลำดับ

จากความใกล้ชิดกับราษฎรนี้เอง ทำให้
สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงทราบถึงปัญหา
สุขภาพอนามัยของราษฎรในชนบท อาทิ ราษฎร
บริโภคอาหารไม่ถูกสุขลักษณะ ไม่รู้จักคุณค่าของ
อาหาร เช่น นมมารดา หรือข้าวซ้อมมือ ขาด
ความรู้ด้านอนามัยเกี่ยวกับแม่และเด็ก ตลอดจน
ขาดแคลนยารักษาโรค จึงทรงริเริ่มโครงการ
“หมอมหมู่บ้าน” ขึ้น โดยทรงคัดเลือกราษฎรจาก
หมู่บ้านต่างๆ มาฝึกอบรมความรู้ทางด้าน
สาธารณสุขเบื้องต้นจากโรงพยาบาลในท้องถิ่น
แล้วให้กลับไปปฏิบัติงานในหมู่บ้านของตน คอย
ช่วยปฐมพยาบาลเพื่อนบ้านและให้ความรู้
ทางการสาธารณสุขแผนใหม่ หมอมหมู่บ้านรุ่น
แรกๆ คัดเลือกมาจากเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลศาลารวมใจ
ซึ่งต่อมาจำนวนหมอมหมู่บ้านได้ทวีขึ้นอย่างรวดเร็ว
และกระจายออกไปตามหมู่บ้านต่างๆ อย่าง
กว้างขวาง โดยหมอมหมู่บ้านจะรายงานการปฏิบัติ
งานของตนไปยังโครงการหมอมหมู่บ้านตามพระ
ราชดำริ กองราชเลขาธุการ ในพระองค์สมเด็จพระ
บรมราชินีนาถเป็นประจำ

นอกจากงานด้านสังคมสงเคราะห์ที่ทรง
พระราชดำริขึ้นเองแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ

ภาพถ่ายพิธีมหิดลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ยังทรงรับอุปถัมภ์สถาปนาสมาคม และมูลนิธิต่างๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งด้วยพระเกียรติคุณเป็นอเนกประการนี้เอง สถาบันการศึกษาชั้นสูงของประเทศไทยจึงได้ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถหลายสาขาวิชา เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ

สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไปทรงเยี่ยมราษฎรครบทุกภาค มีภาคกลาง อีสาน เหนือ และใต้ ทรงแบ่งเวลาเป็นหลายคราว และหลายปีด้วยกัน จนทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ทำให้ทรงเห็นสภาพความเป็นอยู่อันแท้จริงของราษฎร ทรงรู้จักคนไทย

ทั่วทั้งประเทศคิดว่าภาคไหนมีอาชีพใด มีทุกข์สุขอย่างไรบ้าง ทรงทราบถึงความต้องการรายได้เสริมเพื่อให้พอเพียงต่อการยังชีพในภาวะปัจจุบัน และทรงสนพระทัยในงานฝีมือพื้นบ้าน หรือในวัตถุดิบพื้นบ้าน อันจะนำมาประกอบเป็นงานฝีมือได้ ดังนั้น ทุกห้องที่ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชดำริเป็นโครงการอาชีพหลักทางด้านเกษตรกรรม สมเด็จพระบรมราชินีนาถก็จะพระราชทานอาชีพเสริม อันหมายถึงงานหัตถกรรมต่าง ๆ ไว้ควบคู่กันไปด้วย

งานอาชีพเสริมที่เริ่มต้นอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกและนำรายได้เป็นที่พอใจมาสู่ชาวบ้านเริ่มที่กลุ่มแม่บ้านหุบกระพง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี คือภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสรรที่ดินที่หุบกระพงให้ราษฎรได้อาศัยทำไปเป็นอาชีพ พร้อมทั้งโปรดให้จัดระบบการส่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกเป็นผลสำเร็จแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงช่วยกลุ่มแม่บ้าน ด้วยทรงทราบถึงความต้องการหารายได้เพิ่มเติมจากฝ้ายแม่บ้าน ซึ่งบางคนก็มีเวลาว่าง และบางคนก็ไม่แข็งแรงพอจะออกไปสู่งานหนักกลางแจ้งแดด แต่ใครทำตนให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัว จึงโปรดให้เปิดการอบรมประดิษฐ์สิ่งของจากป่านครนารายณ์ ซึ่งเป็นกอดันไม้ชิ้นง่ายในพื้นที่ดินปนทราย เช่นที่อำเภอชะอำ และอำเภอหัวหิน โดยทรงมอบให้นางสนองพระโอษฐ์เป็นผู้ดำเนินโครงการ ขอความร่วมมือจากกระทรวงอุตสาหกรรม ส่งครูจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรมไปฝึกอบรมชาวบ้านหุบกระพงจนสามารถประดิษฐ์ป่านครนารายณ์เป็นสินค้าออกจำหน่ายได้หลายอย่าง ได้แก่ กระเป๋า หมวก เข็มขัด รองเท้า และที่ใส่ผลไม้ ซึ่งเป็นที่นิยมใช้กันตลอดมา

นอกจากนี้ สมเด็จพระบรมราชินีนาถยังมีพระราชดำริกว้างไปถึงการตลาดด้วย ดังนั้น

เมื่อทรงประสบความต้องการอาชีพเสริมเช่นกันที่กลุ่มสตรีนิคมสร้างตนเอง ตำบลอ่าวน้อย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จึงโปรดให้กลุ่มสตรีนั้นฝึกอบรมทำดอกไม้ประดิษฐ์ แตกต่างจากกลุ่มแรก เพื่อให้ไม่ให้เป็นการแข่งขันกับสินค้าป่านครนารายณ์จากหุบกระพง ดอกไม้ประดิษฐ์นี้ใช้เศษผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าป่าน ผ้าแพร ได้ทุกอย่างตามแต่ลักษณะของดอกไม้ต้นแบบ คณะอาจารย์วิทยาลัยครูสวนกุหลาบได้สนองพระราชประสงค์ไปทำการอบรมจนกลุ่มสตรีชนบทประดิษฐ์ดอกไม้ได้เหมือนของจริงที่สุด ไม่ว่าจะเป็นดอกนางแย้ม บุนนาค กุหลาบ มะลิ หรือพุทธรักษา

เมื่อเสด็จฯ เยี่ยมราษฎรภาคอีสาน สมเด็จพระบรมราชินีนาถทอดพระเนตรเห็นหญิงชาวบ้านที่มีอายุหนุ่มผ้าไหมมัดหมี่มีมารับเสด็จ มีลวดลายต่าง ๆ กันดูงามตา ผ้าไหมมัดหมี่นี้เป็นศิลปะพื้นบ้านของชนพื้นบ้านของคนอีสานรู้จักทำรู้จักทอกันมาแต่ดั้งเดิม แต่ก็ดูจะค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงเพราะทำยาก เสียเวลามาก เมื่อทรงทราบว่าภาคอีสานนี้ประสบปัญหาเกี่ยวกับภัยธรรมชาติมากที่สุด และพระองค์เองทรงนิยมของไทย จึงโปรดที่จะรักษาศิลปะพื้นบ้านให้คงอยู่ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้มีพระราชเสาวนีย์ให้ราชเลขาณูการในพระองค์ติดตามเรื่องการทอผ้าไหมมัดหมี่ โดยกำชับให้ใช้ไหมพันธุ์พื้นเมืองล้วนให้ผู้ชำนาญทางการย้อมสีไปสอนชาวบ้าน เพื่อย้อมสีให้ติดคงทน ไม่ตกและไม่ดำ ให้เสาะหาลายมัดหมี่แบบเก่า ๆ ของพื้นบ้านเป็นตัวอย่างฟื้นฟูจัดทำขึ้นอีก แล้วทรงรับซื้อ และทรงนำมาใช้เป็นฉลองพระองค์ ทั้งชุดสั้นชุดยาวและชุดไทย จนในปัจจุบันนี้สตรีไทยทั่วไปโดยเสด็จพระราชนิยมใช้ผ้าไหมมัดหมี่มัดตียบเป็นเสื้อผ้าไปงานต่างๆ เป็นประจำ ในขณะที่กลุ่มทอผ้าไหมมัดหมี่ในโครงการสมเด็จพระเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นอยู่ดีขึ้น ทั้งนี้ เพราะทรงให้ราชเลขาณูการในพระองค์รับซื้อในราคาที่สูงพอ โดยไม่ต้อง

ผ่านคนกลาง ชาวบ้านจึงได้รับเงินจากน้ำพัก
น้ำแรงของเขาย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ในการเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ
พระตำหนักทักษิณราชินีเวศน์ จังหวัดนราธิวาส
ครั้งหนึ่งเป็นเวลาที่ยาควายตกต่ำมาก ชาวบ้าน
ที่ทำสวนยางหรือรับจ้างกรีดยางมีรายได้ลดลง
เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระ
บรมราชินีนาถจึงโปรดให้เขาเหล่านั้นได้มี
อาชีพทดผ้าเป็นอาชีพเสริม มีพระราชเสาวนีย์
ให้นำงสวนองพระโอบอฐ์เป็นผู้ดูแลโครงการ ได้
พระราชทานที่ทอดผ้าเส้นฝ้ายและอุปกรณ์ทุกอย่าง
ได้รับความร่วมมือจากกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม
ส่งครูไปอบรมความรู้ทางการย้อม โดยได้ครูจาก
เกาะยอ จังหวัดสงขลา สอนการทอ เริ่มจากการ
ทอผ้าริ้วลาย แล้วมีพระราชดำริว่า ดอกไม้ประจำ
จังหวัดนราธิวาสคือดอกต้นหยงหรือดอกพิกุล
ผ้าที่ทอจากจังหวัดนี้จึงควรมีลวดลายเป็นดอกพิกุล
เมื่อครูจากเกาะยอสอนทอผ้าลายดอกพิกุลอย่าง
ง่ายๆ แล้ว ได้โปรดให้ครูจากจังหวัดลำพูนไป
สอนทอผ้าฝ้ายยอกดอกพิกุลด้วยวิธีแบบลำพูน

หลังจากเกิดน้ำท่วมใหญ่ในท้องที่จังหวัด
อ่างทองและพระนครศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔
สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ได้โดยเสด็จพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรผู้ประสบ
ภัยเหล่านั้น ทรงทราบว่าคุณคนได้รับความเดือด
ร้อนจากสภาพน้ำท่วม มีอาชีพอื่นที่ประกอบกัน
ไปคือการทำอูฐ ซึ่งต้องอาศัยคนฟ้าอากาศช่วย
ถ้าฝนตกก็ตากอูฐไม่ได้ และเป็นงานหนัก กับการ
เหลาไม้ก้านธูปซึ่งเป็นงานที่ได้ผลช้าและค่าแรงต่ำ
ประกอบกับได้ทอดพระเนตรเห็นดินริมฝั่งแม่น้ำ
ที่ตำบลบางเสด็จ จังหวัดอ่างทอง เป็นดินมี
ลักษณะเหนียวพอจะปั้นตุ๊กตาได้ และทรงระลึกถึง
“ตุ๊กตาชาววัง” เมื่อครั้งทรงพระเยาว์ จึงโปรด
ให้อาจารย์จากโรงเรียนเพาะช่างไปสอนการปั้น
ตุ๊กตาไทยแก่ชาวบ้านบางเสด็จ โดยมีเจ้าหน้าที่

ในกองราชเล่านาการในพระองค์เป็นผู้ประสาน
งาน งานปั้นตุ๊กตาไทยดำเนินไปด้วยดี มีผู้นิยม
ซื้อหา บางทีก็มีนักศึกษาคณะศิลปกรรมศาสตร์
ซื้อตุ๊กตาเหล่านั้นถึงหมู่บ้าน

ใกล้ๆ กับหมู่บ้านตุ๊กตาไทยนั้น โปรดให้
ตั้งกลุ่มทอผ้าฝ้ายขึ้น สมเด็จพระบรมราชินีนาถ
ทรงพระราชดำริว่า ต่อไปภายหลังโลกจะประสบ
ภาวะน้ำมันขาดแคลน เครื่องอุปโภคบริโภคส่วน
ใหญ่จะต้องหันมาประกอบด้วยมือแทนเครื่องจักร
ดังนั้น จึงนำพื้นฟูการทอผ้าด้วยมือเพื่อนำมาใช้
ประกอบเป็นเครื่องนุ่งห่ม ต่อมาหมู่บ้านในอำเภอ
ใกล้เคียงอีก ๓ แห่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ก็ได้ขอพระราชทานตั้งกลุ่มทอผ้าฝ้ายขึ้นบ้าง ก็
ทรงพระกรุณาพระราชทานเช่นกัน ทั้งที่ทอผ้า สี
เส้นด้าย อุปกรณ์การย้อมการทอทุกอย่าง โดยมี
ครูจากกองอุตสาหกรรมสิ่งทอ กระทรวงอุตสาหกรรม
เป็นผู้ให้การอบรม และนางสนองพระโอษฐ์
เป็นผู้ดูแลโครงการ ในปัจจุบันผ้าฝ้ายทอมือจาก
๔ กลุ่มนี้ได้รับความนิยมมาก เพราะเนื้อหนา
แน่นเนียน สีสดสวย และใช้ทน

โครงการทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้ว เป็น
โครงการที่ดำเนินไปด้วยพระราชทรัพย์ส่วน
พระองค์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ประกอบ
กับความร่วมมือที่ได้รับจากหน่วยงานต่างๆ
โครงการเหล่านี้มุ่งรักษาศิลปะงานฝีมือและเพิ่ม
รายได้แก่ชาวไร่ชาวนา ซึ่งอาจแบ่งลักษณะการ
ช่วยเหลือโครงการได้เป็น ๒ ประเภท คือ โครงการ
ส่งเสริมสนับสนุนงานฝีมือที่ชาวบ้านทำเป็นอยู่
แล้วในหมู่บ้าน เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ และโครงการ
ฝึกอบรมให้ชาวบ้านทำงานฝีมือที่ตนเองไม่เคย
ทำมาก่อนเลย เช่น การปั้นตุ๊กตา การทำดอกไม้
ประดิษฐ์ การทอผ้าฝ้าย

เมื่อผลงานจากโครงการต่างๆ เป็นที่ทราบ
กันกว้างขวางขึ้น จึงมีข้าราชการบริหารและผู้มีจิต
ศรัทธาหลายท่าน ถวายเงินโดยเสด็จพระบาท

เพื่อใช้จ่ายในกิจการเหล่านี้ และได้ขอพระราชทานให้ทรงก่อตั้งเป็นมูลนิธิขึ้น ในที่สุดก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อตั้งมูลนิธิขึ้นใน พ.ศ. ๒๕๑๙ พระราชทานชื่อว่า “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชูปถัมภ์” ซึ่งต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ” และทรงรับเป็นประธานกรรมการของมูลนิธิด้วย วัตถุประสงค์หลักของมูลนิธิก็คือเพื่อจัดหาอาชีพเสริม เพิ่มรายได้ให้แก่ชาวชนบท ไร่ กับเพื่ออนุรักษ์และส่งเสริมศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นที่นิยมของคนทั่วไป

ดังนั้น โครงการต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว จึงได้รับการรวบรวมนำมาให้เป็นโครงการของ “มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ” ภายหลังจากที่ได้ทรงดำเนินการมาแล้วเป็นเวลากว่า ๑๐ ปีเป็นการส่วนพระองค์ และได้ทรงเพิ่มเติมโครงการหัตถกรรมต่างๆ อีกนับสิบๆ แขนง โดยทรงพิจารณาจากวัตถุประสงค์ในท้องถิ่นและวัฒนธรรม ตลอดจนความสามารถของราษฎรในท้องถิ่นนั้นๆ

เมื่อมีผลงานหลายชนิดผลิตออกมาอย่างสม่ำเสมอ จึงมีการเปิดขายเป็นการกุศลบ้างในโอกาสต่างๆ เช่น ในวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันพระราชสมภพ วันประสูติ แต่ก็เป็นกรจำหน่ายในวงแคบและในเวลาจำกัด เลขานุการมูลนิธิจึงดำริให้มีการจำหน่ายอย่างกว้างขวาง โดยเริ่มเปิด “ร้านจิตรลดา” ขึ้น เพื่อจำหน่ายสินค้าจากฝีมือราษฎรทุกภาคในโครงการ ตามพระราชดำริ ร้านจิตรลดามีหลายสาขา เช่น ที่ศูนย์การค้าไอเรียนดีลพลาซ่า ชั้นล่างของศาลาเครื่องราชอิสริยยศและเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ในพระบรมมหาราชวัง ที่บริเวณหมู่บ้านไทยสวนสามพราน ที่เมืองพัทยา ที่ท่าอากาศยานเชียงใหม่ ที่ท่าอากาศยานดอนเมือง ที่โรงแรมอิลตัน กรุงเทพฯ ที่ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ที่

โรงแรมเทวีส ภูเก็ต งานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ ได้แก่ขายออกไปทั่วประเทศ อานาจรัฐ และมีการอุปถัมภ์ได้รับประโยชน์จากโครงการของมูลนิธิอย่างมากมาย รัฐบาลจึงได้จัดตั้งหน่วยราชการขึ้นมารองรับและสนับสนุนการดำเนินงานของมูลนิธิ โดยจัดตั้งเป็นกองศิลปาชีพ ขึ้นในสำนักพระราชวังเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ ซึ่งได้ช่วยในการปฏิบัติงานของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพคล่องตัวขึ้นอีกเป็นอันมาก

จากการที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงทุ่มเททั้งกำลังพระวรกายและพระราชทรัพย์อย่างมิทรงเห็นแก่เหน็ดเหนื่อยในการทะนุบำรุงชาวไทยให้อยู่ดีกินดีนี้ โลกจึงนิยมยกย่องพระองค์ได้สรรเสริญพระเกียรติคุณของพระองค์ให้ปรากฏองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายเหรียญเชเรส เมื่อวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งผู้อำนวยการใหญ่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ได้กล่าวประกาศสดุดีพระเกียรติของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ มีความสรุปว่า

ทรงทุ่มเททุกทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นกำลังพระวรกาย หรือกำลังทรัพย์เพื่อชาวไทยผู้ยากไร้ ทรงกำหนดและส่งเสริมโครงการต่างๆ ในระดับหมู่บ้านตามชนบท เพื่อช่วยให้สตรีชนบทสามารถช่วยเหลือครอบครัวให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ตลอดจนมีรายได้ของตนเองเพิ่มขึ้นด้วย ทรงพระกรุณาช่วยเหลือองค์การกุศลต่างๆ ที่บรรเทาทุกข์ร้อนให้แก่ประชาชน ทรงส่งเสริมให้เกิดความนิยมในศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาติ และทรงพยายามให้บรรดาเกษตรกรได้เป็นเจ้าของที่ดินทำกินอย่างทั่วถึง

เหรียญเชเรสดังกล่าวเป็นเหรียญรูปกลมสลักพระฉายาลักษณ์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

พากันอพยพหลบเข้ามาตามชายแดนของประเทศ
ไทยหลายจุดด้วยกัน ส่วนใหญ่จะเข้ามาทาง
อรัญประเทศ จังหวัดสระแก้ว ที่เข้ามาทางจังหวัด
จันทบุรี และจังหวัดตราดก็มีบ้าง ในระหว่างที่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราช
ฐานไปประทับแรม ณ วังไกลกังวล อำเภอ
หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สมเด็จพระเทพ-
รัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะ
อุปนายก ผู้อำนวยการสภาการศึกษาไทยก็ได้รับ
หนังสือรายงานจากเลขาธิการสภาการศึกษาว่า
ผู้ว่าราชการจังหวัดตราด (ขณะนั้นคือนายปัญญา
ฤกษ์อุไร) มีหนังสือไปขอความช่วยเหลือจาก
สภาการศึกษา เนื่องจากมีชาวเขมรอพยพเข้าไป
ในพื้นที่ของจังหวัดตราด ส่วนที่เรียกกันว่าเขาล้าน
เป็นจำนวนมาก ประมาณ ๔ หมื่นคนเศษ ยัง
ไม่มีหน่วยราชการใด ๆ เข้าไปให้ความช่วยเหลือ
อีกทั้งจังหวัดตราดก็เป็นจังหวัดเล็ก ผู้ว่าราชการ
ไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาเขมรอพยพได้ ผู้อพยพ
มีความเป็นอยู่ที่อนาถที่สุด ผิดสุขลักษณะด้วย
ประการทั้งปวงซึ่งอาจจะก่อให้เกิดโรคระบาดขึ้นได้
องค์อุปนายกฯ จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล
สมเด็จพระบรมราชินีนาถในฐานะที่ทรงดำรง
ตำแหน่งสภาการศึกษาสภาการศึกษา เมื่อความ
ทราบถึงสภาการศึกษา พระองค์ได้เสด็จฯ ไปทอด
พระเนตรสถานการณ์ด้วยพระองค์เอง ในวันที่
๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๒ และได้ทรง
ประจักษ์ถึงความทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์ สภา
การศึกษาฯ จึงไม่สามารถที่จะนั่งนอนพระทัยอยู่ได้
พระองค์มีพระราชเสาวนีย์ให้จัดสร้างที่พักอาศัย
และสงเคราะห์ผู้อพยพเหล่านั้น ทั้งได้ทรงเลือกที่
ที่ทรงเห็นว่าเหมาะสมให้สร้างศูนย์กักขังขึ้นด้วย

ราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระบรม-
ราชินีนาถกับคณะ ได้ขอความร่วมมือจากผู้มีจิต
ศรัทธาสร้างศูนย์ขึ้น โดยใช้วัสดุที่หาได้ในบริเวณ
ใกล้เคียง ส่วนแรงงานก็ใช้แรงงานเขมรอพยพ

วัสดุก่อสร้างที่จำเป็นก็ทรงได้รับบริจาคจากพ่อค้า
ประชาชนผู้เห็นแก่มนุษยธรรม สิ่งที่ขอบริจาค
ไม่ได้ก็ใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อหาไปก่อน
(ซึ่งภายหลังทางสภาการศึกษาก็ได้ถวายคืนหลังจาก
ที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากรัฐบาลและต่างประเทศ
แล้ว) สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ไปทรง
เยี่ยมศูนย์กักขังเขาล้านหลายครั้ง บางครั้งก็ได้
ประทับแรมที่นี้ด้วย นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณา
จัดคณะผู้แทนพิเศษของสภาการศึกษา ประกอบ
ด้วยอาสาสมัครทั้งชายและหญิงผลัดเปลี่ยนกัน
ไปดูแลให้ความช่วยเหลือพวกเขมรอพยพที่ศูนย์
กักขังเขาล้านนี้เป็นเวลาหลายปี กว่าที่ผู้อพยพ
จะเดินทางไปสู่ประเทศที่สาม หรือกลับคืนสู่บ้าน
เกิดเมืองนอนหมด

ศูนย์กักขังนี้ได้ช่วยสกัดกั้นชาวเขมรอพยพ
ซึ่งกำลังอดอยากหิวโหยให้หยุดยั้งอยู่แค่ชายแดน
ไทย มิให้ล่องล่ำเข้ามาทำร้ายราษฎรไทย เพราะ
จำนวนผู้อพยพมีมากและกระจัดกระจายอยู่ตลอด
พรมแดน ไม่ว่ารัฐบาลจะใช้กำลังตำรวจทหาร
ป้องกันเพียงไร ผู้อพยพก็ยังเล็ดลอดเข้ามาได้
ผู้อพยพไม่ต้องการกลับไปสู่ดินแดนแห่งอันตรายน
อีก เมื่อศูนย์กักขังจัดที่อยู่และอาหารให้อาให้พอให้
เขารอดตาย เขาก็ไม่จำเป็นต้องออกมาแย่งชิง
อาหารและที่อยู่อาศัยจากคนไทย ศูนย์อพยพจึง
มีประโยชน์แก่ราษฎรไทย โดยเฉพาะราษฎร
ชายแดนเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อต้น พ.ศ. ๒๕๒๓ สมเด็จพระบรม-
ราชินีนาถ จำเป็นต้องเสด็จฯ ไปยังสหรัฐอเมริกา
เพื่อให้แพทย์ผู้เชี่ยวชาญทางโรคมุมิแพ้ตรวจพระ
อาการ ณ โรงพยาบาลวอลเตอร์ริด เนื่องจาก
พระองค์มีพระอาการแพ้สิ่งเจือปนในอากาศที่ไม่
อาจหลีกเลี่ยงได้หลายประเภท อาทิ ฝุ่นละออง
และไอเสียจากเครื่องยนต์ต่างๆ แม้จะทรงรับการ
บำบัดรักษาทางการแพทย์โดยสม่ำเสมอตลอดมา
เป็นเวลานานปีแล้วก็ตาม ในการเสด็จฯ ครั้งนี้

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้โดยเสด็จด้วยเพื่อทรงศึกษาและทอดพระเนตรงานด้านการศึกษาเพิ่มเติม

สมเด็จพระบรมราชินีนาถเสด็จฯ ไปสหรัฐอเมริกา ระหว่างวันที่ ๒๕ มกราคม - ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๓ และได้ทรงใช้โอกาสนี้ทรงเยี่ยมราษฎรไทยที่ไปพำนักหรือศึกษาอยู่ในสหรัฐอเมริกา และทรงจัดการแสดงแบบเสื้อซึ่งประดิษฐ์จากผ้าไหมมัดหมี่และผ้าปักของชาวไทยภูเขา นอกจากนั้นยังทรงเปิดแสดงหัตถกรรมต่างๆ ของราษฎรไทยเป็นจำนวนมาก และไม่ว่าพระองค์จะเสด็จฯ ไปรัฐใดก็ตาม จะทรงพยายามเปิดแสดงหัตถกรรมเหล่านี้อยู่เสมอ ด้วยมีพระราชประสงค์จะเผยแพร่สินค้างานฝีมือของไทยให้เป็นที่รู้จักของชาวต่างประเทศ และทรงประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง มีนักธุรกิจชาวอเมริกันหลายคนสนใจในงานฝีมือที่นำไปแสดงและส่งซื้อสินค้าทันที

สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ไปทรงเยี่ยมภริยาประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาตามคำกราบบังคมทูลเชิญ และยังได้เสด็จฯ ไปโรงเรียนกฎหมายและการทูตเฟลตเซอร์แห่งมหาวิทยาลัยทัฟต์ ที่เมืองเมตฟอร์ต มลรัฐแมสซาชูเซตส์ ในโอกาสที่โรงเรียนกฎหมายและการทูตเฟลตเซอร์ทูลเกล้าฯ ถวายปริญญามนุษยศาสตร์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในฐานะที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจบรรเทาทุกข์เป็นอย่างดีแก่ผู้ลี้ภัยชาวกัมพูชา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เด็กกำพร้าและทารก

ในปีต่อมา ระหว่างวันที่ ๑๐ - ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ฯ ไปเยือนประเทศญี่ปุ่นเป็นการส่วนพระองค์ เพื่อตอบสนองพระอหิยาศัยไมตรีของสมาชิกพระราชวงศ์ญี่ปุ่นที่ได้เสด็จมาเยือน

ประเทศไทย ตลอดจนเพื่อเผยแพร่ศิลปหัตถกรรมของมูลนิธิสิ่งเสริมศิลปาชีพฯ ให้แพร่หลายกว้างขวางไปในหมู่ประชาชนชาวญี่ปุ่น ทรงจัดการแสดงแบบเสื้อจากผ้าไหมมัดหมี่ และแสดงผลภัณฑ์ของมูลนิธิสิ่งเสริมศิลปาชีพฯ ทำนองเดียวกับที่ได้ทรงจัดแสดงมาแล้วในสหรัฐอเมริกา พระราชประสงค์นี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ชาวญี่ปุ่นสนใจผ้าไหมของไทยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดกิโมโนของชาวญี่ปุ่นตัดเย็บด้วยผ้าไหมมัดหมี่แล้วจะงดงามเป็นพิเศษ

ผลงานของมูลนิธิสิ่งเสริมศิลปาชีพฯ ได้แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางทั้งในและนอกประเทศ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของชาวต่างชาติมาก จึงได้มีบุคคลและองค์การต่างๆ กราบบังคมทูลเชิญให้ทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปแสดง ณ เมืองดัลลาส สหรัฐอเมริกา ในโอกาสนี้สหพันธ์พิทักษ์เด็ก (Save the Children Federation) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลเกียรติคุณ (First Distinguished Award) แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ณ กรุงนิวยอร์ก เพื่อเทิดพระเกียรติในฐานะที่ทรงช่วยเหลือผู้ลี้ภัย และทรงอุทิศพระองค์ในการส่งเสริมศิลปหัตถกรรมของไทย ซึ่งนับเป็นรางวัลสูงสุดของสหพันธ์ฯ และถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมราชินีนาถแห่งประเทศไทยเป็นพระองค์แรก

หลังจากที่ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจที่สหรัฐอเมริกาเสร็จสิ้นแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ต่อไปยังกรุงบรัสเซลล์ ประเทศเบลเยียม ในวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๔ ทรงรับเชิญเป็นพระราชอาคันตุกะส่วนพระองค์ของสมเด็จพระราชาธิบดีและสมเด็จพระราชินีนาถแห่งเบลเยียม จนถึงวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน และเสด็จกลับถึงประเทศไทยในวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน

ภาพถ่ายมีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ต่อมาเมื่อวันที่ ๕ มีนาคม - ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๘ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ไปสหรัฐอเมริกา เพื่อทรงนำผลิตภัณฑ์ศิลปาชีพไปเผยแพร่อีก และในครั้งนี้นำสมาคมเอเชีย (Asia Society) ได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลด้านมนุษยธรรม

(Humanitarian Award) แต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ณ กรุงนิวยอร์ก เพื่อเทิดพระเกียรติในฐานะที่ทรงอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านไทย และทรงยกฐานะความเป็นอยู่ของสตรี

ระหว่างวันที่ ๒๖ ตุลาคม - ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ไปเยือนกรุงวอชิงตัน ดีซี สหรัฐอเมริกา พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ตามคำกราบบังคมทูลเชิญของประธานกลุ่มผู้สนับสนุนพิพิธภัณฑเด็กโรนแมนวอชิงตันแห่งกรุงวอชิงตัน (Mrs. Esther Coopersmith) เพื่อทรงรับการทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลด้านมนุษยธรรมระหว่างประเทศ (International Humanitarian Award) ณ โรงแรมเซอรอตัน ซึ่งกลุ่มผู้สนับสนุนพิพิธภัณฑเด็กแห่งกรุงวอชิงตันได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลนี้แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถเป็นพระองค์แรก เพื่อสดุดีพระเกียรติคุณที่ได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจต่างๆ เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ ในโอกาสนี้สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสด็จฯ ไปทรงเป็นประธานในพิธีเปิดนิทรรศการเกี่ยวกับประเทศไทย ณ พิพิธภัณฑเด็ก กรุงวอชิงตัน เสด็จฯ ไปทรงร่วมงานถวายพระกระยาหารค่ำที่ประธานาธิบดีสหรัฐฯ และภริยาจัดถวาย ณ ทำเนียบขาว และได้ทรงนำมัลติกันท์ศิลปะอาชีพไปเผยแพร่แก่ชาวอเมริกาด้วยเช่นเคย

ในโอกาสที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๔ รอบ รัฐบาลได้น้อมเกล้าฯ ถวายที่ดินผืนใหญ่ที่ตำบลราชมงคล ตำบลช้างใหญ่ และตำบลโพธิ์แดง อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อจัดตั้งเป็นศูนย์ศิลปะอาชีพบางไทรสนองพระราชดำริที่จะทรงจัดสรรที่ดินสักผืนหนึ่งให้เป็นที่ทำกินของราษฎรยากจนผู้ปราศจากที่ดินของตนเองแต่มีฝีมือทางหัตถกรรม เพื่อราษฎรเหล่านี้จะได้อยู่ร่วมกันผลิตงานฝีมือออกขาย และสะดวกในการจัดหาตลาดให้ด้วย

ราษฎรที่เข้ามาอยู่ในศิลปะอาชีพ นี้ เรียกว่าสมาชิกศูนย์ศิลปะอาชีพบางไทร พักอาศัยอยู่ใน

หมู่บ้านซึ่งศูนย์ฯ จัดสร้างขึ้น และมีที่ดินอีกบ้านละเล็กละน้อยสำหรับปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล และเลี้ยงสัตว์พอไว้เลี้ยงตนเอง สมาชิกศูนย์ฯ จะต้องฝึกหัดงานหัตถกรรมต่างๆ ตามความถนัดของตน เช่น การจักสาน การปั้น งานช่างไม้ ตัดเย็บเสื้อผ้า ประดิษฐ์ดอกไม้ ทอผ้า โดยทางศูนย์ฯ จัดตั้งจำเป็นการดำรงชีพไว้ให้

นอกเหนือจากสมาชิกศูนย์ฯ ที่มารับการฝึกอาชีพแล้ว ยังมีราษฎรจากตำบลใกล้เคียงที่มาเฝ้าฯ รับเสด็จ ซึ่งไม่มีฝีมือทางด้านหัตถกรรม แสดงความจำนงอยากให้อุตสาหกรรมของตนได้มาฝึกอาชีพบ้าง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงพระราชดำริว่า ราษฎรเหล่านี้ยากจนและส่วนมากประสบปัญหาหาล้มหรือข้าวในนาถูกศัตรูพืชรบกวนมากจนรายได้ไม่พอเลี้ยงชีพ จึงทรงรับเข้าฝึกหัตถกรรมดังกล่าว โดยจัดให้เป็นนักเรียนชนิดเข้าไปเยนกลับ ทั้งนี้ เพื่อให้เขามีกำลังใจที่จะอยู่ทำมาหากินในที่ดินเดิมต่อไป ไม่ละทิ้งผืนดินอันเป็นอยู่ข้าวอุ่นน้ำของไทยไปประกอบอาชีพไกลๆ บ้าน

นอกเหนือจากเรื่องการทำมาหากินของราษฎรแล้ว สมเด็จพระบรมราชินีนาถยังทรงห่วงใยถึงภาวะความแห้งแล้งของประเทศ โดยเฉพาะทางภาคอีสานซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วว่ามีความแห้งแล้งยิ่งกว่าภาคอื่นใด ทำให้ราษฎรต้องอดอยากยากแค้น ทรงพระราชดำริว่าสาเหตุสำคัญเกิดจากการตัดไม้ทำลายป่าอย่างรู้เท่าไม่ถึงการนี้ สมควรจะชักชวนให้ราษฎรร่วมมือร่วมใจกันสงวนรักษาป่าไม้ จึงได้ทรงริเริ่ม “โครงการป่ารักษาน้ำ” ขึ้น โดยทรงนำข้าราชการและประชาชนปลูกป่า ณ แห่งนั้นค่าจ้างใกล้บ้านถ้าตัว ตำบลสองดาว อำเภอสองดาว จังหวัดสกลนคร เมื่อวันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๕ เพื่อให้ราษฎรได้เห็นการปลูกป่าอย่างถูกต้อง ทรงชื่อที่ดินกร้างว่างเปล่าซึ่งประชาชนไม่ได้เพาะปลูกสิ่งใด ในเขต

อำเภอสองดาว และอำเภอสว่างแดนดิน มาปลูกป่าตามโครงการป่ารักษน้ำเป็นจำนวนมาก และต่อมาได้มีราษฎรนำหมอกแล้งฯ ถวายที่ดินปลูกต้นไม้ตามโครงการป่ารักษน้ำเพิ่มเติม โครงการได้ขยายไปอย่างกว้างขวาง ทั้งในอำเภอสองดาว และอำเภอสว่างแดนดิน โปรดให้ตั้งหมู่บ้านป่ารักษน้ำขึ้น ประกอบด้วยราษฎรที่คัดเลือกมาจากผู้ไม่มีที่ดิน มีบุตรมาก ฐานะยากจน มีความขยันขันแข็ง และบางรายเคยมีอาชีพรับจ้างตัดไม้ขาย ซึ่งบัณฑิตนี้หันกลับมาช่วยปลูกต้นไม้และดูแลรักษาป่าไม้ที่ปลูกเป็นไม้ยืนต้น โตเร็ว และใช้ประโยชน์ได้ดี บางชนิดใช้ทำฟืน ให้พลังงานความร้อนสูง เช่น ไม้พยุง ยูคาลิปตัส กระถินยักษ์ กระถินณรงค์ และไม้ซ้อบางชนิดผลและดอกใบรับประทานได้ เช่น มะขุม ชี้เหล็ก แคน้าน ไม้โตเร็วพวกนี้จะขึ้นปกคลุมพื้นที่อย่างรวดเร็ว ช่วยดูดซับน้ำและเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นดิน สมาชิกบ้านป่ารักษน้ำจะมีหน้าที่ปลูกป่าและดูแลรักษาไม้ยืนต้นที่ทรงจริมให้ปลูกไว้ ในขณะที่เดียวกันครอบครัวของสมาชิกก็จะได้รับการฝึกอาชีพเสริม เช่น ทำเครื่องปั้นดินเผา ทอผ้า ฯลฯ

การอนุรักษ์ธรรมชาติและคุ้มครองสัตว์ป่าก็เป็นสิ่งที่สมเด็จพระบรมราชินีนาถสนพระทัยอย่างยิ่ง ในโอกาสที่โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปทรงเยี่ยมราษฎรในภาคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคใต้ มักจะมีราษฎรที่ทราบดีว่าพระองค์ทรงพระเมตตาต่อสัตว์ นำสัตว์ป่าหายากมาถวาย เช่น สมเสร็จ กระงะ นกป่าที่สวยงามชนิดต่างๆ ซึ่งพระองค์ก็ทรงรับไว้ บางชนิดทรงนำไปเลี้ยงในพระราชวัง บางชนิดก็ทรงฝากให้ชาวบ้านเลี้ยงไว้ต่อไป โดยพระราชทานค่าเลี้ยงดูแก่ชาวบ้าน และยังทรงส่งผู้มีความรู้ไปช่วยแนะนำวิธีเลี้ยงดูที่ถูกต้องด้วย หากรายได้เลี้ยงดูได้ดี สัตว์สุขภาพแข็งแรงและ

แพร่ขยายพันธุ์ได้มาก ก็จะมีพระราชทานรางวัลให้อีก นอกจากสัตว์ป่าแล้ว ยังทรงห่วงใยถึงสัตว์ชนิดอื่นๆ ที่เคยมีสูญชุมในประเทศไทย แต่บัดนี้ได้ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว เช่น นกนานาชนิด ปลาน้ำจืดหลายพันธุ์ เต่าทะเล ทรงพระราชดำริให้จัดสร้างแหล่งอนุรักษ์สัตว์เหล่านี้เพื่อทำการศึกษาและขยายพันธุ์ เช่น สวนนก ที่เขาเขียว จังหวัดชลบุรี วังปลาที่ศูนย์ศิลปาชีพบางไทร ศูนย์อนุรักษ์พันธุ์เต่าทะเล ที่เกาะมันใน จังหวัดระยอง

สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ทรงสนับสนุนงานของมูลนิธิฯ เสมอมา พระองค์ทรงห่วงใยสัตว์ป่าเกรงว่าจะสูญพันธุ์ไปในระยะเวลาอันใกล้ ทรงพระราชดำริว่า หากประชาชนไม่ตัดไม้ทำลายป่า สัตว์ป่าก็จะมีที่อยู่และดำรงพันธุ์ต่อไปได้ พระราชดำริสตอนหนึ่งเกี่ยวกับการคุ้มครองสัตว์ป่ามีใจความว่า “ข้าพเจ้ามีความภูมิใจในทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ และสัตว์ป่าของไทยมาก ข้าพเจ้าเห็นว่าเราควรจะใช้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้อย่างระมัดระวัง และทะนุบำรุงให้คงอยู่ตลอดไป มิใช่ให้ประวิติ-ศาสตร์จารึกได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ถูกทำลายหมดสิ้นไปในระยะเวลาอันสั้นแค่ชั่วอายุของเรา”

พระเกียรติคุณทางการอนุรักษ์ป่าไม้ และสัตว์ป่า ได้เป็นที่รู้จักยกย่องในบรรดานักอนุรักษ์ทั่วโลก ดังนั้น ในวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๒๙ เจ้าชายฟิลิป ดยุกแห่งเอดินบะระ ประธานของมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าสากล (World Wildlife Fund) จึงทรงประกาศในงานฉลองครบรอบ ๒๕ ปี ของมูลนิธิฯ ณ ประเทศอิตาลีว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถแห่งประเทศไทย ทรงได้รับเลือกเป็นนักอนุรักษ์ดีเด่น พร้อมกับ

ภาพถ่ายมีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

เจ้าชายเบิร์นฮาร์ดแห่งเนเธอร์แลนด์ และในวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๙ นายริสเซล เทรน (Chairman of the Board of Director of World Wildlife Fund) พร้อมคณะ ได้นำประกาศนียบัตรเทิดพระเกียรติมาขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายแด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระเมตตาวารมีของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ยังได้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวโลกเพิ่มขึ้นอีก เมื่อราชวิทยาลัยอายุรแพทย์แห่งกรุงลอนดอน ได้ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายสมาชิกภาพกิตติมศักดิ์แด่สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ ณ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เพื่อสดุดีพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อราษฎรที่ป่วยไข้ และพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงสนับสนุนวงการแพทย์ไทยมาโดยตลอด

นอกจากนี้ยังมีรางวัลเกียรติยศต่างๆ อีกมาก ที่ชาวไทยและชาวต่างประเทศขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อเทิดพระเกียรติในพระราชกรณียกิจทั้งหลายทั้งปวง กล่าวโดยสรุปคือ ตลอดเวลาที่ทรงดำรงพระฐานันดรอันสูงสุดของสตรีทั้งประเทศ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่ทรงคุณประโยชน์อย่างยิ่งแก่พสกนิกรไทย โดยเฉพาะราษฎรยากจนไร้ที่พึ่งพึ่ง ทรงพระเมตตาต่อชนทุกชาติทุกศาสนา ทรงเห็นการณ์ไกล มีพระหัตถ์คนกว้างขวาง พระราชดำริต่างๆ ในการช่วยเหลือราษฎรทุกภาค จึงเหมาะสมแก่ภูมิประเทศและความเป็นอยู่ของราษฎรยิ่งนัก พสกนิกรล้วนได้ประจักษ์แล้วว่า สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงรักและอื้ออาทรต่อราษฎร ประจักษ์ความรักของมารดาที่มีต่อบุตรโดยแท้